

UDK 323:329 (497.6) "1990/1992"
Izvorni naučni rad

NA PUTU KA NEZAVISNOSTI. REFERENDUM U BOSNI I HERCEGOVINI

Admir Mulaosmanović

Institut za istoriju, Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Članak se bavi presjekom političkih događaja i aktivnosti koje su vodile održavanju referenduma o nezavisnosti Bosne i Hercegovine. Čitava politička drama je ukazivala da se tu radi o pitanju koje će dovesti do duboke podjele unutar Bosne i Hercegovine. Također, pokazana je dinamika procesa u unutrašnjo-političkim odnosima, ali i pozicija i utjecaj međunarodne zajednice koja se uključila u rješavanje jugoslavenske krize i utvrđivanja pravnog okvira unutar kojeg su se jugoslavenske republike postupno osamostaljivale.

Ključne riječi: referendum, Bosna i Hercegovina, Stranka demokratske akcije, nezavisnost, Alija Izetbegović

PAD BERLINSKOG ZIDA 9. novembra 1989. godine, na simboličkoj, ali i na realpolitičkoj razini, otvorio je procese koji su duboko preobrazili Evropu i prevazišli njenu dotadašnju polariziranost na istočni i zapadni blok. Mnogi su i u bivšoj Jugoslaviji u tome događaju vidjeli veličanstven historijski trenutak koji se ne odigrava često i koji sa sobom mora nositi velike i značajne promjene.¹ Te promjene, dakako, trebale su biti pozitivne, a naj-

¹ Alija Izetbegović je na Osnivačkoj skupštini Stranke demokratske akcije (SDA), 26. 5. 1990. izjavio: "Svoje izlaganje sa zadovoljstvom počinjem vraćajući moje i vaše sjećanje na minulu

značajnije bi se ogledale u slobodi, poštovanju ljudskih prava i jednoj općoj pravednosti. Sretan ishod kraha komunizma – pad Berlinskog zida zapravo najizravnije svjedoči o propasti ovoga društveno-političkog sistema – najavljivali su, zapravo, svi. Od predsjednika država, diplomata i intelektualaca do estradnih umjetnika širom Starog kontinenta pričalo se i pjevušilo o “vjetru promjena” koji je zahvatio čitav svijet.²

U Bosni i Hercegovini/Jugoslaviji ovaj događaj doživljavao se oprečno i sa različitim emocijama. Socijalistička politička elita u Bosni i Hercegovini je teško prihvaćala promjenu, no njen list *Oslobođenje* već 2. januara 1990. godine izašao je bez standardnog zaglavlja *Druže Tito, mi ti se kunemo* čime je najavljeno novo doba i raskid sa socijalizmom.³ Ipak, kako god da je pad Zida doživljen, njime je otvoren put u višestranačje i demokratske procese i u ovom dijelu Evrope, a sloboda koja je dolazila i koja je povezivana sa propašću komunizma doimala se nadohvat ruke. Sloboda, pak, nije u glavama svih “slobodnjaka” predstavljala čvrst i jasan pojam, ona nije jasno i beskompromisno odijeljena od neslobode, već je tumačena pristrano, onako kakvom su je zamišljali i oblikovali u svojoj svijesti, a pretežno na temeljima mitomanske i epske pripovijesti. Dočim, sloboda je počesto, na prostoru bivše Jugoslavije, postajala sinonim za anarhiju i majorizaciju.

Jedan od osnovnih “slobodarskih” zahtjeva postao je zahtjev za uvažavanjem posebnosti određenog etniciteta/kolektiviteta i, u slučaju Jugoslavije, republike/države. Već početkom devedesete naziralo se kako će Jugoslavija teško preživjeti “slavnu 1989.” zbog svojih unutarnjih nesigurnosti, animoziteta i napetosti koji su u njoj vladali. Zahtjevi zapadnih jugoslavenskih republika za samostalnošću doživjeli su vrhunac 25. juna 1991. godine kada su parlamenti Slovenije i Hrvatske usvojili *Deklaracije o nezavisnosti* i tako, *de facto*, prekinuli veze sa Socijalističkom Federativnom Republikom Jugoslavijom (SFRJ). Time je Federacija prestala postojati, a otvorio se prostor za iznalaženje različitih političkih i pravnih rješenja. Kuriozitet ovih deklaracija je i to da je

1989. godinu, u kojoj je na ogromnim prostorima i za mnoge milione ljudi svanula sloboda. U čitavom mileniju ima samo nekoliko datuma koji se mogu uporediti sa ovom slavnom godinom”. Vidjeti: Izetbegović A. 2004. 35.

² Njemačka rock grupa *Scorpions* je snimila pjesmu *Wind of Change* koja je postala svjetski hit, a govorila je o pozitivnim promjenama u svijetu.

³ Lučić I. 2007. 189.

Hrvatski sabor, navodno, neočekivano proglasio nezavisnost dan prije nego je bilo dogovoreno (26. juni) između rukovodstava dvaju republika što je i Slovence natjeralo na proglašenje te iste večeri.⁴

Bosna i Hercegovina je u ovakvoj situaciji i shodno unutarnjim odnosima bila u izrazito teškom položaju. Nove vlasti u Bosni i Hercegovini, izabrane na prvim višestranačkim izborima 1990. godine, imale su mnoštvo problema sa kojima se trebalo suočiti ili su već, prilikom formiranja vlade, bile suočene. Ekonomsko stanje u Republici bilo je daleko od dobrog, stanovništvo je već počinjalo osjećati rezultate inflacije i sive ekonomije. Ipak, politički problemi su dominirali nad ekonomskim i predstavljali su najveći kamen spoticanja za oformljenu koaliciju između Stranke demokratske akcije (SDA), Srpske demokratske stranke (SDS) i Hrvatske demokratske zajednice (HDZ). Jedno od pitanja koje je bilo suštinsko i imalo za Bosnu i Hercegovinu sudbinsko značenje bilo je pitanje njene nezavisnosti.

Da će politički problemi dominirati, postalo je jasno već na predizbornim skupovima budućih pobjednika. Tema, pak, nezavisnosti bila je na prvom mjestu, a Alija Izetbegović, predsjednik SDA i budući predsjednik Predsjedništva BiH, prilikom govora u Velikoj Kladaši pred oko 200 hiljada ljudi, to je sasvim jasno naglasio.⁵ Nezavisnost je, kako se Izetbegovićev govor mogao protumačiti, značila i slobodu, a ostajanje u Jugoslaviji predstavljalo je prihvatljivu opciju koju je nalagao politički pragmatizam. No, suštinski, put u nezavisnost Bosne i Hercegovine otpočet je 27. februara 1991. godine ulaskom *Deklaracije o državnoj suverenosti i nedjeljivosti Bosne i Hercegovine* u skupštinsku proceduru, a koju je ponudila SDA. Puni tekst deklaracije glasio je:

“Polazeći od vjekovnog zajedničkog života, duge državopravne tradicije i legitimne odluke naroda i građana Bosne i Hercegovine, preko svojih predstavnika izabranih na slobodnim, demokratskim i višestranačkim izborima,

⁴ Glenny M. 1993. 89.

⁵ “Naš ideal je građanska republika. (...) Za Bosnu smo zabrinuti, ali u pogledu Bosne postoje tri opcije: Bosna u Federativnoj Jugoslaviji – prihvatljiva opcija, Bosna u konfederativnoj Jugoslaviji – također prihvatljiva opcija, i konačno, nezavisna i slobodna Bosna. Moram reći ovdje otvoreno, ako se ostvare prijetnje da Hrvatska i Slovenija izađu iz Jugoslavije, Bosna neće ostati u krnjoj Jugoslaviji. Drugim riječima, Bosna neće i ne pristaje da ostane u velikoj Srbiji i da bude njen dio. Ako do toga dođe, mi ćemo proglasiti nezavisnost Bosne i tada ćemo rješavati u kojoj novoj konstelaciji će se Bosna naći, kao suverena republika koja koristi svoj suverenitet”. Vidjeti: Izetbegović A. 2004. 48-49.

riješeni da ostvare demokratsku državu muslimanskog, srpskog i hrvatskog naroda i pripadnika drugih naroda i narodnosti, koji u njoj žive, donose:

Deklaraciju o državnoj suverenosti i nedjeljivosti Republike Bosne i Hercegovine

1. Republika Bosna i Hercegovina je suverena, jedinstvena i nedjeljiva demokratska država svih građana, koji u njoj žive, zasnovana na slobodama i pravima čovjeka i građanina, na vladavini prava i na socijalnoj pravdi.
2. Granice Bosne i Hercegovine su nepromjenjive.
3. Suverenost pripada svim građanima Republike Bosne i Hercegovine. Građani ostvaruju suverenost putem općenarodnog referenduma i preko svojih slobodnih izabраниh predstavnika. Suverenitet građana, koji se ostvaruje kao državni suverenitet Republike Bosne i Hercegovine neotuđiv je, nedjeljiv i neosporiv.
4. Republika Bosna i Hercegovina samostalno i suvereno odlučuje o:
 - očuvanju i racionalnom korištenju svojih prirodnih i stečenih materijalnih i kulturnih dobara;
 - uređivanju svog privrednog, pravnog i političkog sistema i odnosa;
 - saradnji i udruživanju sa drugim republikama na osnovama pune ravnopravnosti i međusobnog uvažavanja državnog suvereniteta i teritorijalnog integriteta.
5. Ustavni sistem Republike Bosne i Hercegovine zasniva se na garantiranju i ravnopravnosti svih oblika svojine, na ostvarivanju i osiguravanju slobode, jednakosti, nacionalne i svake druge ravnopravnosti i svih drugih sloboda i prava

čovjeka i građanina, na višestranačkom političkom sistemu i parlamentarnoj demokraciji, na vladavini prava i očuvanju i unapređivanju prirode i čovjekove okoline.

Na ovim osnovama treba što prije, a najkasnije u roku od šest mjeseci, donijeti novi Ustav Republike Bosne i Hercegovine.

6. Čvrsto opredijeljeni da se razrješavanje jugoslavenske krize ostvari u odnosima ravnopravnosti, na miran demokratski način, građani, narodi i narodnosti Bosne i Hercegovine su odlučni u odbrani mirnog zajedničkog života, suverenosti, nedjeljivosti i teritorijalne cjelokupnosti Republike Bosne i Hercegovine.
7. Ova Deklaracija stupa na snagu kada je, na osnovi tačke 5. Amandmana LXXI, usvoje i svečano proglase vijeće Skupštine SRBiH na zajedničkoj sjednici”⁶

Najavljenom Deklaracijom još je ranije ispipan puls nacionalnih političkih elita i dobila se slika onoga šta se može očekivati tokom mogućeg procesa odvajanja BiH od Jugoslavije, odnosno, poteškoća koje mogu izbiti u tome procesu. Tako je *Javnost*, glasilo SDS-a, u izdanju od 9. februara 1991, ondašnje zalaganje za suverenost BiH poistovjetilo sa zalaganjem za Nezavisnu državu Bosnu i Hercegovinu koja će potom postati dio Nezavisne Države Hrvatske (NDH).⁷ Malicioznost i historijske reminiscencije, te autorovo poigravanje sa legalnim i demokratskim pravom onih koji nisu esdeesovski nastrojeni nisu slutili na dobro. Dva broja potom, jedno od “oštrijih” pera *Javnosti* Kolja Besarović, napisao je da je nezavisnost BiH, zapravo, nemoguća i omalovažila Deklaraciju koja je trebala stići u poslaničke klupe.⁸ Bosna i Hercegovina je, perima srpskih ideologa i njihovih terenskih egzekutora oličenih u novinari-

⁶ <http://www.magazinplus.eu/index.php/kultura/6836-deklaracija-o-dravnoj-suverenosti-i-nedjeljivosti-republike-bosne-i-hercegovine>, last access, 10. 8. 2011.

⁷ Siljaković V. 1991. 1.

⁸ Besarović K. 1991. a. 1.

ma i javnim radnicima okupljenih oko SDS-a, postajala *Tamni vilajet, Prokleta avlija, Muslimanija* i *nova endehazija*. Naravno da su vrlo brzo uključeni i određeni prosrpski orijentirani Muslimani koji su smatrali Deklaraciju “neprihvatljivom“, a muslimansko vodstvo prevrtljivim zbog preorijentacije Alije Izetbegovića ka konfederalnom ustroju Jugoslavije.⁹

Čitava 1991. godina, u osnovi, bila je obilježena ovom težnjom SDA i drugih probosanskih snaga da republiku uzdignu na nivo koji je izgubila u drugoj polovini osamdesetih, a koji se najznačajnije ogledao u vlastitom suverenitetu.¹⁰ Značajan moment predstavljalo je skupštinsko zasjedanje od 14. oktobra 1991. godine na kojem je došlo do konfrontacije između SDS i SDA kada se uvidjelo da će zahtjev za nezavisnošću biti neminovan, a njegova implementacija vrlo dvojbeno. Prije ove sjednice desili su se veliki nesporazumi između spomenutih stranaka, a dva se svakako izdvajaju. Prvi se dogodio prilikom Izetbegovićevog obraćanja Skupštini, 27. juna 1991., na kojoj je ponudio 6 tačaka o budućnosti SFRJ i tom prilikom izrazio pozitivan stav o *Deklaracijama o nezavisnosti Slovenije i Hrvatske*.¹¹ Drugi se odnosio na Izetbegovićev poziv upućen iz studija Televizije Sarajevo 6. oktobra 1991. da se vojno sposobni muškarci ne odazovu na mobilizaciju koju je vršila Jugoslavenska narodna armija (JNA).¹²

Bosanskohercegovačka vlast je, zapravo, zapadala u sve veću krizu i nepovjerenje. HDZ BiH, ohrabren hrvatskom nezavisnošću i pojačanim patriot-

⁹ “Zašto je Deklaracija neprihvatljiva (pismo Osmana Karabegovića od 4. marta 1991”. *Javnost*, br. 21., 9. 3. 1991. 2.

¹⁰ Alija Izetbegović je često potencirao ovu poziciju Bosne i Hercegovine i njen ograničeni suverenitet naspram ostalih jugoslavenskih republika. Vidjeti: Izetbegović A. 2004. 124-125.

¹¹ Bilić I. – Tuđman M. 2005. 4.

¹² “Kao što upravo vidite na vašim ekranima, nastala je teška i ozbiljna situacija u zemlji i posebno BiH. Mi smo se bez krivice, bez naše krivice našli u takvoj situaciji. (...) Govorim vam u svoje lično ime i u ime Predsjedništva BiH. (...) Ovo šta se događa je djelo bezumnih ljudi koji ne mogu da se dogovore o miru, koji neće da se dogovore o miru. Njihove motive ne znamo. (...) Ono šta možemo učiniti je da odbijemo da učestvujemo u ovom bezumlju. Stoga, polazeći od suverenosti Republike, od stavova Predsjedništva, sigurno tumačeći volju većine, ogromne većine građana BiH, ja ovim proglašavam neutralnost BiH u ovome ratu. (...) vaše je pravo i dužnost da se ne odazovete na mobilizacije ni na pozive da učestvujete u građanskom ratu. (...) Ja znam da će za ovako nešto trebati hrabrosti. (...) Danas je nažalost došlo vrijeme da treba više hrabrosti da spašavate mir, nego da učestvujete u ratu”. Vidjeti: Izetbegović A. 2005. a. 19-20.

skim osjećanjima uslijed napada JNA i srpskih pobunjeničkih snaga na Hrvatsku, prekrizio je Jugoslaviju kao državni okvir u kojem bi živio hrvatski narod. S druge strane, SDS BiH stajao je na poziciji opstanka Jugoslavije kao garanta opstanka Srba u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, odnosno, smatrali su to donjom granicom srpskog zahtjeva za pozicioniranjem Srba u jednoj državi. SDA, pak, tražila je rješenje “negdje između”. Tu, “negdje između” kohabitirali su snove o nezavisnoj Bosni i realiteti političkog stanja unutar BiH i Jugoslavije. Rat i suprotni stavovi lidera i rukovodstava, posebno SDA i SDS, nisu doprinosili relaksiranju zagrijane političke scene. Alija Izetbegović je, jednom prilikom, izjavio da odlazak Slovenije i Hrvatske iz Federacije ne može za BiH značiti ništa drugo do i njeno napuštanje iste.¹³ Odgovorio mu je Radovan Karadžić, predsjednik SDS-a, da je time odaslana “crna poruka” Srbima.

Konfrontacija, kao što je rečeno, dogodila se tokom diskusije o *Memorandumu o suverenitetu Bosne i Hercegovine* i *Platformi Predsjedništva o položaju Bosne i Hercegovine* koji su, zapravo, bili ponovni pokušaj usvajanja preformulirane *Deklaracije*. Ovaj put pokušaj je uspio, dokumenti su usvojeni, u ranim jutarnjim satima 15. oktobra 1991., što je praćeno napuštanjem skupštinske sale većine srpskih predstavnika (SDS, SPO) tokom glasanja. No, tadašnji predsjednik SDS-a Radovan Karadžić izrekao je veliku prijetnju Bosni i Hercegovini i Bošnjacima.¹⁴ Uzburkane strasti i vatreni govori doveli su atmosferu do usijanja. Na Karadžićeve prijetnje, iako ih je on nazivao molbama, odgovorio je Alija Izetbegović polahko, razložno i razumno, ali sa vidnom dozom

¹³ Nikolić K. 2011. 18.

¹⁴ “I moram da uputim poruku svim poslanicima. Gospodo, ja vas uvjeravam, prvo, kad bi ste i donijeli nešto večeras, a nemate načina da to donesete, jer mi imamo ustavni način da vas spriječimo da glasate, kad bi ste vi nešto i donijeli, to bi bila bruka za gospodina Izetbegovića u Hagu. I to bi bila bruka i za ovaj Parlament u Evropi i za ove narode u Jugoslaviji i Evropi. A posebno bi bila vaša bruka, Hrvati i Muslimani koji ste odani toj ideji, vaša bruka i vaš dokaz kako poštujete suverenost i ravnopravnost srpskog naroda u BiH. Ja vas još jedan put molim, ne prijetim nego molim, da ozbiljno shvatite tumačenje političke volje srpskog naroda koju ovdje zastupa SDS i SPO, a i poneki Srbin iz drugih stranaka. Molim vas da ozbiljno shvatite, ovo nije dobro što vi radite. Ovo je put na koji vi hoćete da izvedete Bosnu i Hercegovinu, ista ona autostrada pakla i stradanja kojom su pošle Slovenija i Hrvatska. Nemojte misliti da nećete odvesti Bosnu i Hercegovinu u pakao, a muslimanski narod možda u nestanak, jer muslimanski narod ne može da se odbrani ako bude rata ovdje. Molim vas, neka su velike riječi. Velike situacije zahtjevaju velike riječi. Kako ćete vi spriječiti da svak svakoga ne ubija u Bosni i Hercegovini?” Vidjeti: Nikolić K. 2011. 22.

zabrinutosti.¹⁵ Nekoliko dana kasnije, glasilo SDS-a najavilo je rat, a ideja o nezavisnoj BiH protumačena je kao politička smrtna presuda Aliji Izetbegoviću.¹⁶ S druge strane, Izetbegović je na press konferenciji najavio da će za njega prvi test biti već u Hagu (pregovori koji su vođeni) i da će se “BiH tamo ponašati kao suverena država”.¹⁷

Rat u Hrvatskoj, koji je počinjao ličiti na oružani sukob sa nesagledivim posljedicama, natjerao je međunarodne činioce da pokušaju pronaći rješenja za jugoslavensku krizu. Veliki diplomatski naponi koje je Evropska zajednica (EZ) preduzimala imali su kratkoročne efekte. Nakon tromjesečnog moratorija na odluke o nezavisnosti Slovenije i Hrvatske, koji je “isposlovan” od strane evropske trojke na Brijunima 7. jula 1991., trebao se učiniti sljedeći korak u mirovnim naporima.¹⁸ Već 7. septembra 1991., u Haagu (Holandija), počela

¹⁵ “Riječi g. Karadžića možda na najbolji način pokazuju zašto mi možda nećemo da ostanemo u krnjoj Jugoslaviji. Takvu Jugoslaviju koju hoće g. Karadžić više niko neće. Takvu Jugoslaviju su ovakve prijetnje u očima jugoslavenskih naroda, Albanaca, Makedonaca, Slovenaca, Hrvata, Muslimana, jednostavno omrzli. I u očima Evrope, na način kako to Karadžić radi. Međutim, Karadžić je samo izraz jednog načina, jednog pristupa. Mi smo se sve nadali da će srpski narod doći do svoje demokratske tradicije, da će srpski narod obnoviti one svoje demokratske tradicije po kojima je bio poznat. Ovaj način istupanja, ove prijetnje, ne služe mu na čast. Muslimanski narod neće nestati! To ja poručujem g. Karadžiću. (...) Mi smo suočeni sa sve lošijim odnosima i, konačno, sa otvorenim prijetnjama na javnoj sceni. Moje su prognoze zasnovane na provjerenim činjenicama. Ne treba se bojati, jer za tuču i za svađu trebaju dvojje! Muslimanski narod – meni je žao što moram govoriti u njegovo ime, mada sam ovdje kao predsjednik Predsjedništva, ali moram ovo izreći u ime muslimanskog naroda – izjavljujem svečano: muslimanski narod neće dići ruku ni na koga. Ali, isto tako svečano izjavljujem da će se energično braniti, dakle, nestati ne može. (...) Konačno, mi stojimo na pozicijama neutralnosti ovog područja u ovom bezumlju rata. Nije mi stoga jasno zašto g. Karadžić ovako prijeteći govori večeras. (...) Tražim da se glasa o ovom dokumentu, ako ne sada, onda da se plebiscitom izrazimo, da provjerimo opredjeljenje ljudi, da provjerimo raspoloženje bosanskohercegovačkog građanstva, samo, ne želim da ostanemo u visećem položaju. Hoćemo da znamo kakva je sudbina Bosne i Hercegovine, iza čega stoji velika većina bh. naroda”. Vidjeti: Izetbegović A. 2005. b. 44-46.

¹⁶ Besarović K. 1991. b. 1.

¹⁷ “Bosna i Hercegovina je suverena (konferencija za štampu)”. *Muslimanski glas* br. 26., 18.10.1991. 3.

¹⁸ Na Brijunima je održan sastanak Predsjedništva SFRJ, proširen prisutnošću predsjednika savezne vlade, Predsjednika Republike Hrvatske, Predsjednika Republike Slovenije i trojice predstavnika Ministarskog vijeća Evropske zajednice. (Trebao je biti prisutan i Predsjednik Republike Srbije Slobodan Milošević, no, on nije došao.). Taj skup utvrdio je stavove, poznate kao “Brijunska deklaracija”. Deklaracijom se zahtijevalo: da rat u Sloveniji odmah prestane,

je sa radom *Mirovna konferencija o Jugoslaviji* na čijem je čelu bio engleski lord Peter Carrington. Napokon, 17. decembra 1991. godine, usvojena je *Deklaracija o Jugoslaviji* koja je predviđala nezavisnost jugoslavenskih republika. One republike koje su težile nezavisnosti pozvane su da se o tome izjasne do 23. decembra.¹⁹ U *Deklaraciji* je bilo postavljeno pet zahtjeva koji su se morali ispuniti od strane podnosioca.

Predsjedništvo BiH na sjednici od 20. decembra 1991. godine imalo je dvije izrazito značajne tačke na dnevnom redu. Prva je bila izbor predsjednika Predsjedništva – Izetbegoviću je bio istekao jednogodišnji mandat – a druga se odnosila na *Deklaraciju Ministarskog vijeća EZ o Jugoslaviji* i *Deklaraciju o smjernicama za priznavanje novih država u istočnoj Evropi i Sovjetskom Savezu*.²⁰ Prva tačka je prošla sa manjim negodovanjem, no Izetbegović je ponovno izabran. Ovaj put srpski članovi (Biljana Plavšić i Nikola Koljević), nezadovoljni njegovim radom i iz “principijelnih razloga“, uskratili su mu podršku. Druga tačka, koja je imala karakter historijske rasprave i odluke koja će se donijeti, bila je prožeta velikim nesuglasticama među članovima Predsjedništva. Ejup Ganić, Franjo Boras, Fikret Abdić i Stjepan Kljuić su u raspravi istaknuli da se radi o historijskom trenutku, da postoje svi razlozi da se kandidatura postavi, da se time izražava interes naroda koji oni zastupaju i drugo, da se treba donijeti odluka o podnošenju zahtjeva Evropskoj zajednici i njenim državama članicama za priznavanje suverenosti i nezavisnosti Bosne i Hercegovine. Tom prilikom isticana je mogućnost plebiscita / referenduma građana o ovom pitanju.²¹

Istovremeno, članovi Predsjedništva Biljana Plavšić i Nikola Koljević su istakli da dokumenti Evropske zajednice ne sadrže princip samoopredjeljenja naroda verificiran u međunarodno-pravnim dokumentima i da, polazeći od referenduskog opredjeljenja srpskog naroda o zajedničkom životu i ostanku Bosne i Hercegovine u Jugoslaviji, smatraju da o zahtjevu Vijeća ministara

da se primjena ustavnih odluka Republike Slovenije i Hrvatske o samostalnosti i suverenosti odgodi za tri mjeseca, da se kriza u Jugoslaviji rješava na miran način, dogovorima, te da se u Sloveniju, a možda i u Hrvatsku, pošalje Promatračka misija Evropske zajednice.

¹⁹ Isto. 40.

²⁰ Zapisnik 48. sjednice Predsjedništva Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, održane 20.12.1991. godine. u: Šimić T. 2006. 71.

²¹ Zapisnik 48. sjednice Predsjedništva Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, održane 20.12.1991. godine. u: Šimić T. 2006. 71-72.

Evropske zajednice treba da raspravlja i odlučuje Skupština SR BiH, a ne Predsjedništvo i Vlada SR BiH kao izvršni državni organi, da će odluka Predsjedništva biti nelegitimna i nelegalna i da se njome direktno ugrožava ustavni princip suvereniteta i nacionalne ravnopravnosti i vrši promjena ustavnog karaktera Bosne i Hercegovine i Jugoslavije.²² Velika polemika je završena glasanjem i usvajanjem, većinom glasova, odluke da se Evropskoj zajednici uputi zahtjev za međunarodno priznanje neovisnosti Bosne i Hercegovine. Srpski članovi Predsjedništva glasali su protiv. Bosna i Hercegovina je svoj zahtjev/aplikaciju za priznanjem uputila već sljedećeg dana, 21. decembra 1991. godine.²³ Time je pokrenuta završna faza na putu ka nezavisnosti.

Ali, pored onih koji su gorljivo i predano radili da do toga dođe bilo je i onih koji su radili suprotno. Prednjačili su srpski blok i vlast u Srbiji sa Miloševićem na čelu, koji su nastojali omesti samostalnost Bosne i Hercegovine na razne načine. Vrlo je ilustrativan razgovor Radovana Karadžića i Vladislava Jovanovića, srbijanskog ministra vanjskih poslova koji su imali kasno navečer 5. januara 1992.²⁴ Nekoliko dana nakon ovoga razgovora, 8. januara 1992., Karadžićev emisar Nikola Koljević boravio je u Zagrebu gdje je razgovarao sa hrvatskim državnim vrhom o pitanjima vezanim za Bosnu i Hercegovinu. Kao predstavnik bosanskohercegovačkih Hrvata, ali ne i Ključićev emisar, bio je član Predsjedništva BiH Franjo Boras.

Dogovor o načinu kako "rastočiti" Bosnu i Hercegovinu bio je načelan, ali suglasnost o cilju je bila opća.²⁵ Temelj protubosanske aktivnosti bio je na etničkom organiziranju, formiranju etničkih institucija koje će vremenom uspo-

²² Isto.

²³ Nikolić K. 2011. 40.

²⁴ Između ostalog su raspravljali o mogućnosti nezavisnosti BiH. "(...) *Karadžić*: A šta bi, recimo, značilo priznanje BH? *Jovanović*: Pod uslovom da se usude da preduzmu takav rizičan, kriminalan korak, pošto je rizičan u odnosu na njihove standarde. *Karadžić*: Da. *Jovanović*: A tu je i odlučivanje, te demokratije – one nisu baš voljne da se upuste u to u stilu baš me briga. Ali ako odluče da idu na to, ovaj, one bi mogle ići do kraja. Što znači da bi ustale da zaštite (...) *Karadžić*: Da. (...) *Jovanović*: Pa, u tom slučaju morala bi ili da prizna, ovaj, suverenitet Bosne, to jest vrhovnu vlast bosanskih čelnika i da se ponaša shodno tome, ili da se povuče i raspusti. *Karadžić*: A može li da ne prizna? *Jovanović*: Može, ali to bi predstavljalo seme pobune, to je građanski rat". Biserko S. 2004. a. 411-419.

²⁵ *Zapisnik sa sastanka predsjednika Republike Hrvatske Franje Tuđmana i saradnika sa članovima Predsjedništva Bosne i Hercegovine Nikolom Koljevićem i Franjom Borasom*, Zagreb, 8. januar 1992. u: Nikolić K. 2011. 61-83.

staviti veze sa maticama, a veza sa centralnim bosanskohercegovačkim organima i takozvanom muslimanskom republikom će odumrijeti, čime bi Bosna i Hercegovina kao država nestala. Zapravo je to bio samo nastavak razgovora iz Karađorđeva i rada komisija koje su tada dogovorene i potom formirane, a što je tokom sastanka istakao i Zvonko Lerotić.²⁶ Već sljedećeg dana, protupravno i protuustavno formirana je Republika Srpska Bosna i Hercegovina. Lider bosanskih Srba, dajući izjavu za beogradske dnevne novine *Politika* (12. januar 1991.), razloge za ovaj čin iznio je na sljedeći način: “Požurili smo da 9. januara proglasimo republiku zato što je najavljena mogućnost da Evropska zajednica već 10. januara objavi nezavisnost Bosne i Hercegovine. Da se ta manipulacija ne bi ostvarila, morali smo odmah da reagujemo. Jer, svaka naša politička akcija posle tog priznanja imala bi mnogo manji praktični efekat i Srbi u Bosni našli bi se u veoma teškoj situaciji (...) Mi smo sa naše strane otvorili proces demokratske transformacije u trojednu zajednicu, u republiku tri naroda odnosno tri republike. Svaka od ovih zajednica za sebe uspostavlja suverenitet i taj suverenitet se ne prostire na drugu nacionalnu zajednicu.”²⁷

Već ranije, 18. novembra 1991., formirana je Hrvatska zajednica Herceg-Bosna koja je postavljena na jednonacionalnoj, pa čak jednopartijskoj osnovi.²⁸ Ona je bila odgovor na *saoizaciju* Bosne i Hercegovine koja je sistematski provođena od strane SDS, ali i pokazatelj koncepta koji je zagovarao hrvatski politički vrh, kako u Republici Hrvatskoj, tako i u Bosni i Hercegovini.

Vidljivo je da strategija razbijanja Bosne i Hercegovine, koja je, kako izgleda, finalizirana i uokvirena u Zagrebu dan ranije, svoju suštinsku provedbu ima promptno i bez uzmicanja. Naravno, odluka o formiranju RS BiH donesena je ranije. Odmah 21. decembra 1991., istodobno kada BiH šalje aplikaciju za priznavanje nezavisnosti, zasjedala je takozvana Skupština srpskog naroda u BiH i odlučila, kako je rečeno u prvom članu odluke, da se “pristupa pripremama za formiranje Republike Srpske Bosne i Hercegovine, kao federalne jedinice u sastavu savezne države Jugoslavije”.²⁹ Ovim zagrebačkim sastankom Koljević je tražio tek vjetar u leđa implementaciji te odluke, a na već utvrđe-

²⁶ Nikolić K. 2011. 67.

²⁷ Biserko S. 2004. b. 19.

²⁸ Ribičić C. 2000. 36.

²⁹ Bilić I. – Tuđman M. 2005. 51.

nom principu “da će Srbi pomoći stvaranju hrvatske države, a Hrvati će pomoći stvaranju srpske države”.³⁰

Političko-sigurnosna situacija u BiH postajala je sve bremenitija, a samo jedno pitanje odlučivalo je o neograničenom broju mogućih scenarija i rješenja u republici – suverenitet! Sjednica Predsjedništva Bosne i Hercegovine, održana 10. januara 1992. godine, imala je samo jednu tačku dnevnog reda – *Aktualna situacija u Republici*. Svi članovi Predsjedništva, osim Franje Borasa, bili su prisutni. U napetoj i atmosferi, punoj optužbi, stavovi se nisu mogli pomiriti. Srpski članovi Predsjedništva Koljević i Plavšić su nastojali raspravu Predsjedništva o proglašenju RS BiH, i eventualnu ocjenu da je proglašenje bilo protuustavno dovesti u rang sudske odluke, a ne političkog mišljenja.³¹ Čak je i član Predsjedništva Ejup Ganić prozvan zbog izjave koju je dao sarajevskom *Oslobođenju* u kojoj se negativno izrazio o Radovanu Karadžiću. Izetbegović je rekao da bi takav čin, proglašenje RS BiH, u uređenoj državi doveo do izlaska vojske i hapšenje organizatora jer se radi o protudržavnom udaru, no u Bosni i Hercegovini se na takav politički akt može samo odgovoriti političkim protuaktom.³² Tada je izrekao i riječi koje su jasno davale do znanja da je nezavisnost koja sa sobom nosi rat neizbježna: “Ponosan čovjek, sve može, ali pognuti glavu ne mogu, makar ostao bez glave. Poget glavu nećemo, makar ostali bez nje. Svakom je drag život. Ako treba da se tučemo, pa i to ćemo. Ako smo do toga došli ovdje. Mi smo mnoge stvari tolerisali, ali ima nekakva granica preko koje se ne može. Pokušavaju nam demontirati krov nad glavom, da bi imali veliku kuću. Da bi velika država bila. Mi treba da ostanemo potpuno bez države. Mi ne možemo imati ni malu državu. Jer drugi hoće da imaju veliku državu, da svaki Srbin bude u toj državi. Mi treba da platimo cijenom tom, da mi nemamo države više nikako”.³³

³⁰ “Dakle osnovna ideja je bila razgovor (Lerotic govori o radu komisija nakon dogovora u Karadordevu 25. marta 1991. A. M.) u četvrtom mjesecu da hrvatska strana pomogne konstituciji srpske države, srpska strana pomogne konstituciji hrvatske države. (...) Pred dva mjeseca gospodin Kosta Mihajlović je inicirao ponovo razgovore i rekao je da bi hrvatska strana morala shvatiti da pravog ozbiljnog pregovarača ima u gospodinu Karadžiću i u predstavnicima Srba u BiH i to se čekalo, dok sazrije ta ideja”. u: Nikolić K. 2011. 67.

³¹ *Magnetofonski snimak 50. sjednice Predsjedništva Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine*, održane 10. januara 1992. godine. u: Šimić T. 2006. 80-82.

³² *Magnetofonski snimak 50. sjednice Predsjedništva Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine*. u: Šimić T. 2006. 83.

³³ *Magnetofonski snimak 50. sjednice Predsjedništva Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine*. u: Šimić T. 2006. 83-84.

Ove riječi su djelovale snažno na neke članove Predsjedništva tako da je rasprava dobila na intenzitetu. Biljana Plavšić je pitala zar ne bi bilo pogibanje glave srpskog naroda prihvaćanje *Memoranduma* i *Platforme*, na šta je Izetbegović odgovorio: “Ne, gospođo Biljana. Imati Jugoslaviju, nije ni ljudsko ni nikakvo pravo na svijetu garantovano. Zna se šta su ljudska prava, sloboda, kultura, crkva, sve to skupa. Ne može biti i plus Jugoslavija. Ne spada to. Srpskom narodu nije niko oduzeo ljudsko nacionalno pravo. Ne spada u nacionalna prava da živimo svi u jednoj državi. To vas je neko doveo u zabludu. Nažalost, ne samo na vašu štetu, nego i na našu. O tome se radi. Zamislite da u Rusiji nego proglasi, svi Rusi u istoj državi, svi Francuzi u istoj državi. Na šta bi taj svijet ličio. Vi ne možete prekrajati granice ove države, zato da biste iskomadali (...) One olimpijske objekte. Komadaju, meni Jahorina, Pale, a vama tamo one. Svijet će se čuditi, šta se radi u ovoj zemlji. A vi stojite iza toga. Mnogi pametni ljudi su stajali iza nacističkih stvari, pa su se kasnije stidili toga. Jer nisu na vrijeme shvatili da se neke stvari ne mogu raditi. Vi ne možete prekrajati Bosnu i Hercegovinu i ostavljati nas bez države ovdje, zato da biste vi živjeli u komotnoj velikoj državi. To se ne može raditi. Platforma je išla na to da obezbijedi Bosnu i Hercegovinu. I nije oduzela Srbima baš ni jedno pravo, osim izmišljeno pravo. (...) Ja vam kažem to otvoreno. Zbog izvjesnih ludih planova uvući ćete nas u rat ovdje, poplaćaćemo životima i mi i naša djeca. Jer jednostavno, ponos i dostojanstvo ne može dalje da ide. Ne može dalje da trpi”.³⁴

Oštra, opominjuća i nervozna sjednica završena je usvojenom ocjenom da se radi o protuustavnom činu, sa izdvojenim mišljenjima članova Koljevića i Plavšić. U zapisnik je i ušlo da je “Predsjedništvo pozvalo sve relevantne političke faktore u Republici da nastave i intenziviraju započete razgovore, sa ciljem da se nađe miran izlaz iz nastale situacije”.³⁵

Arbitražna komisija Konferencije o Jugoslaviji, poznatija kao *Badinterova komisija*, 11. januara 1992., 24 sata nakon sjednice Predsjedništva na kojoj je razmatrano stanje u Republici nakon nelegalnog akta proglašenja RS BiH, podnijela je *Mišljenje o ispunjavanju uslova za priznavanje pojedinih jugoslovenskih republika*. Bosna i Hercegovina je obuhvaćena Mišljenjem broj 4. (od

³⁴ Isto. 85.

³⁵ Zapisnik 50. sjednice Predsjedništva Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, održane 10. siječnja 1992. godine. u: Šimić T. 2006. 78.

ukupno 10, koliko ih je komisija dala do 4. jula 1992.) u kojem je rečeno da za njeno priznavanje treba organizirati referendum na kojem će se provjeriti volja građana. U pogledu ovoga stava određeni istraživači su rekli da: “Najčudnija među odlukama Badinterove komisije svakako je bio prijedlog da BiH raspiše referendum o pitanju neovisnosti”.³⁶ Međutim, koliko god čudna, opravdana ili nepotrebna bila, ova odluka je jedna od značajnijih pravnih uredbi u modernoj bosanskohercegovačkoj historiji te je stoga treba prenijeti integralno.

Uslovi za priznavanje BiH

Pismom datiranim 20. decembra 1991. godine, upućenim predsedniku Ministarskog saveta Evropske zajednice ministar spoljnih poslova Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine zatražio je da ovu republiku priznaju zemlje članice Evropske zajednice.

Arbitražna komisija je pristupila razmatranju ovog zahteva u skladu sa odredbama Deklaracije o Jugoslaviji i smernicama za priznavanje novih država u istočnoj Evropi i Sovjetskom Savezu koje je usvojio Ministarski savet Evropske zajednice 16. decembra 1991. godine, kao i u skladu sa proceduralnim odredbama koje je u tom cilju komisija usvojila 22. decembra 1991. godine. Komisija je proučila sledeća dokumenta koja joj je uputila Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina:

- Odgovore na upitnik koji je Komisija uputila zainteresovanim republikama 24. decembra 1991. godine;
- Izvode iz odredbi Ustava SR BiH iz 1974. godine, amandmanima na taj Ustav usvojenim 1990, izvode odredbi Ustava SFRJ i Nacrt Ustava čija priprema je u toku;
- “Memorandum” i “Platformu” Skupštine SR BiH od 14. oktobra 1991. godine;
- Pismo predsednika Predsedništva SR BiH upućeno predsedniku Konferencije za mir u Jugoslaviji lordu Karingtonu, 27. decembra 1991. o konstituisanju “Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini”;
- Odluku predsednika vlade SR BiH od 8. januara 1992. godine koju je objavio “Službeni list”. Tom odlukom vlada se obavezuje na poštovanje međunarodnih tekstova pomenutih u smernicama;

³⁶ Stokes G. 2010. 106.

- Odgovor od 8. januara 1992. godine, na zahtev komisije od 3. januara 1992. za dodatne informacije.

Komisija je, osim toga, imala na raspolaganju dva pisma koja je 22. decembra 1991. godine i 9. januara 1992. godine uputio predsednik “Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini” i čija je kopija istog dana poslata predsedniku Komisije.

Na osnovu informacija kojima raspolaže, pošto je saslušan izvestilac, Arbitražna komisija daje sledeće mišljenje:

1. Aktom koji su 20. decembra 1991. odvojeno usvojili Predsedništvo i Vlada Bosne i Hercegovine i koji je objavljen u “Službenom listu” Republike 23. decembra, te vlasti su globalno prihvatile sve obaveze predviđene Deklaracijom i Smernice od 16. decembra 1991. godine.

- U istom aktu vlasti su istakle da Bosna i Hercegovina prihvata Nacrt konvencije Haške konferencije od 4. novembra 1991. godine i naročito odredbe Drugog poglavlja nacрта koje se odnosa na prava čoveka i prava nacionalnih i etničkih grupa.
- Odlukom od 8. januara 1992. godine vlada SR BiH prihvata i obavezuje se da primenjuje Povelju UN, Završni akt iz Helsinkija, Parisku povelju, univerzalnu Deklaraciju o pravima čoveka, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i sve druge međunarodne akte koji garantuju prava čoveka i slobode i da poštuje ranije preuzete obaveze SFRJ na planu razoružavanja i kontrole naoružanja.
- Važeći Ustav SR BiH garantuje jednaka prava “narodima Bosne i Hercegovine — Muslimanima, Srbima i Hrvatima — i pripadnicima drugih naroda i etničkih grupa koji žive na njenoj teritoriji”.
- Važeći Ustav SR BiH garantuje poštovanje prava čoveka, i vlasti Bosne i Hercegovine su dostavile Komisiji listu važećih zakona kojima se potvrđuju ti principi. Osim toga, pružile su komisiji uveravanja da će novi Ustav, trenutno u pripremi, u potpunosti garantovati prava i slobode čoveka.
- Vlasti Bosne i Hercegovine takođe su pružile uveravanja Komisiji da ova Republika nema nikakve teritorijalne pretenzije prema susednim zemljama i da je spremna da bude garant njihovog teritorijalnog integriteta;

- One su takođe istakle svoju podršku mirovnim zalaganjima Generalnog sekretara i Saveta bezbednosti OUN u Jugoslaviji i svoju spremnost da i dalje učestvuju u radu Konferencije za mir u Jugoslaviji u duhu konstitutivne saradnje.

2. Komisija je takođe utvrdila da je Skupština SR BiH 24. oktobra 1991. godine usvojila “Platformu” o budućem uređenju jugoslovenske zajednice. Prema ovom dokumentu SR BiH je spremna da pristupi novoj jugoslovenskoj zajednici ukoliko se ispune dva uslova:

- Da nova zajednica sadrži najmanje Srbiju i Hrvatsku;
- Da istovremeno bude potpisana konvencija o priznavanju suvereniteta SR BiH u njenim postojećim granicama. Predsednik SR BiH obavestio je Komisiju da ova perspektiva ništa ne menja u pogledu zahteva za priznavanje suvereniteta i nezavisnosti (SR BiH).

3. Komisija konstatuje:

- a) Da gore pomenute izjave i obaveze potiču od Predsedništva i vlade Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, a da se srpski članovi Predsedništva nisu pridružili tim gore pomenutim izjavama i obavezama;
- b) Prema Ustavu Bosne i Hercegovine koji je modifikovan amandmanom LXVII, građani ostvaruju svoja prava posredstvom predstavničke Skupštine ili putem referenduma.

Po mišljenju Predsedništva i vlade SR BiH, pravnu osnovu zahtevu za priznavanje predstavlja amandman LX koji je dodat Ustavu Bosne i Hercegovine 31. jula 1990. godine. Ovaj amandman određuje da je Republika Bosna i Hercegovina “Suverena demokratska država ravnopravnih građana, naroda Bosne i Hercegovine — Muslimana, Srba i Hrvata — i pripadnika drugih naroda i narodnosti koji žive na njenoj teritoriji”. Ova deklaracija, koja je uglavnom već sadržana u članu 1. Ustava iz 1974. godine, ne predstavlja značajnu novinu u odnosa na ranije pravno stanje.

Sem toga, izvan institucionalnog okvira SR BiH, “srpski narod u Bosni i Hercegovini” se 10. novembra 1991. godine izjasnio putem plebiscita za “zajedničku jugoslovensku državu”.

21. decembra 1991. godine “Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini” izglasala je rezoluciju koja teži formiranju “Srpske republike Bosne i Hercegovine” u okviru savezne države Jugoslavije, ukoliko bi muslimanske i hrvatske zajednice u Bosni i Hercegovini odlučile da “promene stav o Jugoslaviji”.

9. januara 1992. godine ta skupština je proglasila nezavisnost “Srpske Republike Bosne i Hercegovine”.

4. U takvim okolnostima Arbitražna komisija smatra da se izražavanje volje stanovništva Bosne i Hercegovine da se SR BiH konstituiše kao suverena i nezavisna država ne može smatrati potpuno osnovanim.

Ta ocena bi mogla da bude promenjena ukoliko bi u tom pogledu garancije pružila republika koja je formulisala zahtev za priznanje, eventualno putem referenduma na koji bi bili pozvani da učestvuju svi građani SR BiH bez razlike i pod međunarodnom kontrolom.³⁷

Nakon objave stava EZ-a o bosanskohercegovačkom zahtjevu, ali i nakon skupštinskog zasjedanja, dogodila se prava politička borba za i protiv referenduma, odnosno, pokrenute su rasprave i davane izjave o njegovoj suštini i ulozi. Među prvima su se oglasili vojnici i starješine Banjalučkog korpusa JNA – njihovo pismo preneseno je u *Borbi* od 19. januara – sa zahtjevom Izetbegoviću da referendumsko pitanje bude: “Da li ste za suverenu BiH u sastavu nove Jugoslavije?”³⁸ U izjavi je rečeno da puko izjašnjavaње “za” ili “protiv” nije ništa drugo do “prozirna obmana naroda”. Nisu se, naravno, potrudili elaborirati šta je tek vezivanje sudbine Bosne i Hercegovine za Jugoslaviju u referendumskom pitanju – obmana, ucjena ili pravo! Predsjedništvo Narodnog fronta za Jugoslaviju izjasnilo se protiv, kako su kazali, “referenduma u organizaciji SDA, isto kao što nije bilo ni za plebiscit u organizaciji SDS BiH”.³⁹

³⁷ <http://www.pescanik.net/content/view/2314/66/> (last access, 11. 8. 2011.) Izvor: *Rezolucije Saveta bezbednosti UN o krizi u bivšoj Jugoslaviji (i drugi dokumenti)*. Pravni fakultet i Fakultet političkih nauka, Beograd 1994.

³⁸ Biserko S. 2004. b. 19.

³⁹ Isto.

Demokratska stranka Srbije dala je oštro saopćenje u kojem je navela da je protiv referenduma koji je zakazao Alija Izetbegović. Dragoljub Mićunović je naveo da referendum nigdje u Jugoslaviji nije održan, a pokušaj da se primijeni u BiH je duboko diskriminatorски prema Srbima.⁴⁰ Srpska radikalna stranka, sa Vojislavom Šešeljem na čelu, poručila je da “ni po koju cenu” neće dozvoliti stvaranje nezavisne BiH u okviru postojećih granica.⁴¹

U razmatranje o problemu priznavanja Bosne i Hercegovine, što je vidljivo u konstataciji koju je dala komisija, ušli su i dokumenti *Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini*, ali je naznačeno da se radi o tijelu koje je izvan institucionalnog okvira Bosne i Hercegovine. Potom je *Mišljenje* Badinterove komisije razmatrano na sjednici Predsjedništva BiH, na kojoj je rečeno da se na zasjedanju skupštine BiH, zakazanoj za 24. januar 1992, uvrsti i ova tema na dnevni red te, nakon obavljene rasprave, donesu i određene odluke.⁴²

Srpska politička scena bila je, i to je bjelodano pokazala, zgrožena mogućnošću da Bosna i Hercegovina postane nezavisna i suverena država voljom svojih građana. Čak su iznošene i laži o referendumu i zamjenjivane su teze, a primjer je izjava Dragoljuba Mićunovića da referendum u Jugoslaviji nigdje nije održan. Naime, u Crnoj Gori se pripremao referendum na kojem je pitanje bilo slično onome koje je ponudio banjalučki korpus JNA za BiH.⁴³ Prijetnje i odlučno odbijanje nezavisnosti BiH postajale su svakodnevni politički govor.

Skupštinsko zasjedanje 9-te zajedničke sjednice Vijeća Skupštine Republike BiH, koje je održano 24-25. januara 1992., bilo je i posljednje pred izbivanje rata i agresije na Bosnu i Hercegovinu.⁴⁴ Predsjedavajući skupštine Momčilo Krajišnik bio je za uvrštavanje referendumske teme u dnevni red, ali da se o tome samo raspravlja, odnosno, da se ne donese odluka o njegovom raspisi-

⁴⁰ Isto. 22.

⁴¹ Isto.

⁴² Zapisnik 52. sjednice Predsjedništva Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, održane 20. januara 1992. godine. u: Šimić T. 2006. 92-93.

⁴³ Na referendumu u Crnoj Gori koji je održan u isto vrijeme kada i u BiH pitanje je bilo: “Da li ste za to da Crna Gora kao suverena republika nastavi da živi u zajedničkoj državi Jugoslaviji potpuno ravnopravno sa drugim republikama koje to budu željele”? Također, promijenjena su imena gradova Titograd i Ivangrad u Podgorica i Berane. Vidjeti: *Herceg Bosna*, 15.

⁴⁴ Lučić I. 2007. 202.

vanju.⁴⁵ Izetbegović je napadnut zbog njegovog zahtjeva da referendum bude građanski, što se obrazlagalo time da je on na čelu nacionalne stranke, zatim su tražili održavanje novih izbora itd. Izetbegović se, pak, obratio Skupštini nakon desetosatne rasprave o dnevnom redu i iznio stavove zbog kojih se referendum treba održati te izjavio: “Gospodine predsjedniče, dragi poslanici i dragi gosti, zamolio bih vas da me saslušate i da konačno utvrdimo dnevni red. (...) Zašto donošenje odluke o referendumu? Imam naime zadatak da danas pred ovom skupštinom obrazložim prijedlog Predsjedništva Bosne i Hercegovine da se u dnevni red sjednice uvrsti i raspisivanje referenduma građana Bosne i Hercegovine o suverenosti i nezavisnosti naše republike. Moje obrazloženje će biti veoma kratko, kako to i priliči. (...) U vezi sa samim prijedlogom rekao bih sljedeće: Proces dezintegracije Jugoslavije je u toku. Ovaj proces mi građani Bosne i Hercegovine niti smo inicirali niti smo ga podsticali. Ali mi smo sada na početku kraja tog procesa. Također, proces konstituiranja novih država mora da se dovrši. Već sada dvije trećine naše granice, one na sjeveru i na zapadu prema Hrvatskoj, dakle dvije trećine te granice je državna granica. S obzirom na rigorozne preglede i kontrole na Drini, isto se može reći i za našu granicu prema Republici Srbiji. Dakle, najveći dio tih granica Bosne i Hercegovine su već državne granice. Bosna ne može ostati ovako u nedefiniranom položaju na pola puta. Vratiti se ne možemo, nemamo kuda. Preostalo nam je samo da idemo naprijed. U pitanju je sudbonosna odluka, ne valja svemu pridavati neki historijski značaj, ali izbor pred kojim se našla naša republika je uistinu historijski. Odluku o tome kako dalje, kuda dalje, s obzirom na njenu važnost ne može donijeti nijedna stranka, ni Vlada, pa čak ni ovaj parlament. Pojedinač ponajmanje. Takvu odluku može donijeti samo narod kojeg se to tiče. Narod kao cjelina. Referendum je poziv narodu da izrazi tu svoju volju i izvrši taj izbor. Naše je ovdje da to omogućimo i da tu volju prihvatimo i provedemo, odnosno ispoštujemo. Stoga, danas i ovdje, ne donosi se odluka o nezavisnosti Bosne i Hercegovine, jer je tu nastao neki nesporazum, namjeren nesporazum, nego o referendumu, o toj nezavisnosti, a o samoj nezavisnosti neće odlučiti ovaj parlament nego narod neposredno. Ne vidim nijedan razlog da se takav referendum ne zakaže. Ovdje sam maloprije bio neugodno iznenađen da je neko referendum mogao nazvati bezakonje. Mislim da su pale i neke još teže riječi. Zar jedan poziv narodu da odluči o svojoj sudbini, da odluči o

⁴⁵ Biserko S. 2004. b. 20.

bilo čemu, može biti nazvan bezakonje? Zar se uopće zahtjev da se provede referendum o nekom pitanju, može na bilo koji način diskvalificirati i smatrati nezakonitim, nelegitimnim, nedopuštenim? (...) Što se tiče pitanja koje bi bilo postavljeno na referendumu, mi kao što vidite u prijedlogu, nismo ništa naveli jer smo smatrali da to treba, da se to pitanje na neki način ovdje formulira i izbrusi. Ja sam slobodan da vam predložim jedno takvo pitanje, odnosno jednu formulaciju toga pitanja; ono bi, prema mom mišljenju, trebalo da glasi ovako: Da li ste za suverenu i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu otvorenu prema susjedima i svijetu? Mislim da bi za pripremu referenduma trebalo predvidjeti rok od četiri sedmice.”⁴⁶

Srpski poslanici nastojali su na sve načine prikazati referendum kao atak na njihovu etničku zajednicu i izigrano povjerenje od strane SDA i HDZ. Vojislav Maksimović, jedan od lidera SDS-a, rekao je da ni pod kojim uslovima Srbi neće prihvatiti BiH sa suverenitetom koji je odvaja od Jugoslavije, a Aleksa Buha, budući ministar vanjskih poslova RS-a, otišao je korak dalje ističući da je suverenitet na silu pripisan republici i da ga treba vratiti narodima.⁴⁷ Ponudio je i rješenje – neka Hrvati i Muslimani za sebe odluče, kao što su Srbi već učinili, “pa da se onda sastanemo i vidimo šta nam je činiti.”⁴⁸ Aludirao je na formiranje skupštine srpskog naroda i RS BiH. Založio se za prekranje općina na etničkom principu, čime bi se mogle oformiti regije, Hrvatska i Muslimanska BiH, a onda bi one mogle da se sa susjednim državama vežu federalno ili konfederalno.⁴⁹

Ovaj prijedlog regionalizacije ozbiljno je razmatran na skupštini, shodno već utvrđenoj politici srpske vrhuške i na temelju srpsko-hrvatskog dogovora, tako da su ga srpski poslanici postavili kao uvjet za uvrštavanje referendum-ske teme na dnevni red. Jedan od vodećih bošnjačkih političara, potpredsjednik vlade Muhamed Čengić, zbog teške situacije i razmišljanja o slaboj poziciji vlastitog naroda, bio je za ovaj prijedlog i smatrao je provedbu regionalizacije i odgađanje referenduma dobrim političkim potezom.⁵⁰ Kako je sam naveo,

⁴⁶ Izetbegović A. 2005. b. 55-59.

⁴⁷ Biserko S. 2004. b. 20.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ Razgovor sa Muhamedom Čengićem, 18. juli 2011. (U arhivi autora).

tada je, u pauzi zasjedanja kada su se opcije raspravljale po stranačkim klubovima, došlo do političkog razlaza između njega i predsjednika Izetbegovića. Referendum je, nakon svega, raspisan za 29. februar / 1. mart 1992., rano ujutro 25. januara, nakon maratonskog zasjedanja. Referendumsko pitanje je glasilo: “Jeste li za suverenu i nezavisnu državu Bosnu i Hercegovinu, državu ravnopravnih građana i naroda Bosne i Hercegovine, Muslimana, Srba i Hrvata i pripadnika drugih naroda koji u njoj žive“⁵¹

Zbog dvoličnog odnosa HDZ-a i Franje Tuđmana, te nakon formiranja Hrvatske zajednice Herceg-Bosne (HZ HB), razdor među bosanskohercegovačkim Hrvatima postajao je neizbježan. Već 27. decembra 1991. na sastanku predsjednika Republike Hrvatske Franje Tuđmana sa delegacijom HDZ-a BiH u Zagrebu izrečeni su stavovi o BiH kao državi koja ide na štetu hrvatskog naroda čime je odaslan signal za protubosansko djelovanje.⁵² Nakon što je Izetbegoviću srpski blok zanijekao predstavljanje u razgovorima sa međunarodnim faktorima i prenio ga na Miloševića i Hrvati su učinili isto 23. decembra na drugoj redovnoj sjednici Predsjedništva HDZ-a BiH, održanoj u Duvnu (Tomislavgradu).⁵³ Na sastanku sa Tuđmanom sasvim jasno se protežirao Mate Boban, predsjednik HZ HB, naspram tadašnjeg predsjednika HDZ-a BiH Stjepana Kljujića, kojem se, između ostalog, zamjerala veća podrška Aliji Izetbegoviću nego Franji Tuđmanu.⁵⁴

Nakon ubrzavanja procesa i hitne potrebe za jačom separatističkom politikom, na velikom skupu HDZ-a 1. februara 1992. u Širokom Brijegu, sukob je dosegao vrhunac i proizveo je podnošenje ostavke dotadašnjeg predsjednika Stjepana Kljujića.⁵⁵ Time je bio otvoren prostor za desnu struju unutar HDZ-a BiH koja je bila voljna potpuno surađivati s Karadžićem i ostalim antibosanskim snagama. Nešto kasnije, 7. februara, nakon likvidacije probosanskih snaga unutar HDZ-a BiH definirano je referendumsko pitanje od strane novog vodstva, poznatije kao “Livanjsko pitanje”.⁵⁶ Njime se naglašavala etnička pod-

⁵¹ Bilić I. – Tuđman M. 2005. 63.

⁵² Lucić P. 2005. 114.

⁵³ Isto. 83.

⁵⁴ Isto. 85.

⁵⁵ Ivanković Ž. 1992. a. 2.

⁵⁶ Lučić I. 2007. 204.

loga BiH i potreba da se na nju računa. Predloženo referendumsko pitanje je glasilo: “Jeste li za suverenu i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu, državnu zajednicu konstitutivnih i suverenih naroda hrvatskog, muslimanskog i srpskog u njihovim nacionalnim područjima (kantonima)”⁵⁷ Ovo pitanje na zasjedanju HDZ-a u Livnu pročitao je dr. Vjekoslav Barać koji ga je petnaestak dana potom i obrazložio uz nadu da će se o njemu prodiskutirati u Skupštini BiH.⁵⁸ Dr. Barać je istakao da se “Livanjskim pitanjem” poručuje Hrvatima da trebaju glasati za suverenu i neovisnu BiH, ali i za suvereni hrvatski narod.⁵⁹

Referendum i gledanje na njega predstavljao je jednu od tačaka oko koje su izbijali vrlo oštri nesporazumi. Hrvatski poslanici bili su za referendum ali su, kako je navedeno, isticali određene zahtjeve. Potpredsjednik Skupštine i osoba koja je predsjedavala kada su donošene najznačajnije odluke – Momčilo Krajišnik je redovno napuštao salu skupštine, Mariofil Ljubić je smatrao da se referendum trebao provesti i ranije s obzirom da je bila manja prisutnost JNA.⁶⁰ Na pitanje kako gleda na referendum, Ljubić je bio veoma određen i odlučno odgovorio: “Na referendum gledam kao na priliku da se i građani BiH odrede prema onome šta žele. Po meni, ne želimo živjeti, niti ćemo živjeti, u Jugoslaviji (Velikoj Srbiji). Ovo je način da se BiH dovede u ravnopravnu poziciju sa ostalim republikama, članicama bivše Jugoslavije”.⁶¹

Tuđmanovo balansiranje i nedoumicu u vezi s izlaskom Hrvata na referendum možda je najjasnije objasnio Stipe Mesić. Naime, kada je vidio kuda vodi Tuđmanova politika, s planom da bosanski Hrvati bojkotiraju referendum na isti način kao i bosanski Srbi, upitao je: “Znate li da tamo Hercegovci insistiraju da Hrvati ne učestvuju na referendumu? Tuđman je rekao: ‘Da, znam to. Srbi neće da učestvuju, pa zašto bi onda i Hrvati? A ja sam odgovorio: ‘Da li ste mislili da Bosna ostane deo Jugoslavije, ako referendum ne uspe? Tek tada mu je postalo jasno da Bosna i Hercegovina ne može da se podeli ako ostane deo Jugoslavije, pa je smesta pozvao hrvatske predstavnike iz Hercegovine u Zagreb i promenio svoje stanovište. I tako je došlo do toga da su Hrvati uče-

⁵⁷ Bilić I. – Tuđman M. 2005. 64.

⁵⁸ Vlado H. 1992. 6.

⁵⁹ Isto.

⁶⁰ Ivanković Ž. 1992. b. 6-7.

⁶¹ Isto. 7.

stvovali na referendumu i glasali za nezavisnu Bosnu i Hercegovinu”⁶²

Nakon odluke o raspisivanju referenduma nastao je totalni politički haos koji je nagovještavao krvave obračune u Bosni i Hercegovini. Možda se najdrastičnije o budućnosti BiH, u paranoidnom zanosu, izrazio Predrag Lazarević, predsjednik Nacionalnog savjeta SDS-a, u izjavi za *Večernje novosti* od 27. januara 1992: “Srpske krajine neće biti u sastavu nekakve ‘nezavisne države BiH’. (...) Pošto je konsenzus, kao statički oslonac Bosne i Hercegovine, poremećen, mi moramo biti svesni da ta republika više neće moći da postoji. Svaki od tri naroda potražiće svoj budući put. Politika Alije Izetbegovića je vrlo providna – on pokušava da uz pomoć HDZ-a BiH dobije samostalnost BiH, a zatim da je sačuva, uz pomoć SDA, u odnosu na Hrvatsku i Sloveniju. Izetbegović je apsolutni zagovornik islamske republike do koje kani doći taktiziranjem, koje bi Muslimanima omogućilo da postanu natpolovična većina u BiH. Potom bi pokušao da nametne islamske zakone”⁶³

U istom broju izjavu je dao i potpredsjednik skupštine takozvane Autonomne regije Bosanske krajine Radoslav Brđanin, budući haški optuženik, s naznakom da je “(...) dobro što su srpski poslanici opet, praktično, natjerani na napuštanje parlamenta (...) Time je Srbima postalo, konačno jasno da se politika SDA i HDZ BiH svodi na odbijanje življenja muslimanskog i hrvatskog naroda sa Srbima u BiH. Srpskom narodu ne preostaje ništa drugo nego da zaokruži svoje krajine; da u njima proglašuje važenje samo saveznih zakona i suspenduje sve regule nekakve nezavisnosti BiH. To moramo uraditi odmah, jer je Alija Izetbegović u preksinoćnom intervjuu TV Sarajevo rekao da će BiH učvrstiti granice Republike Hrvatske, za koju je kazao da je okupirana i izložena agresiji JNA. Iz ovog se, u stvari krije rušenje mirovnog plana Sajrusa Vensa. Jer, po njemu JNA se mora povući sa granice BiH, a Izetbegović će tražiti, potom, da Armija napusti BiH. Zbog krajnjih posledica ovakvog scenarija JNA ne sme da napusti srpske teritorije u Republici Hrvatskoj, a time se ruši mirovni plan Sajrusa Vensa”⁶⁴

Zapravo su izjave srpskih čelnika bile takve da su osuđivale stav EZ-a (Borisav Jović je u izjavi *Le Figarou*, što je prenijela *Borba* od 5. februara, rekao da je “zločin intervenisati u nečijem sporu ukoliko se ne poznaju sve činjenice”) i

⁶² Eriksen J. M. – Stjernfelt F. 2010. 190.

⁶³ Biserko S. 2004. b. 21.

⁶⁴ Isto.

otvoreno najavljuje rat. Nakon što je Karadžić 31. januara 1992. rekao da Srbi neće izaći na referendum, Nikola Koljević, zajedno sa Miodragom Simovićem, potpredsjednikom Vlade, i Perom Čančarom, predsjednikom Vijeća građana u Skupštini SR BiH, 5. februara najavio je da "(...) ni jedan predstavnik srpskog naroda u bosanskohercegovačkim organima vlasti neće učestvovati u pripremanju i sprovođenju predstojećeg referenduma o nezavisnosti BiH".⁶⁵ U ovakvoj atmosferi započele su pripreme za provedbu referenduma u BiH.

Na čelu Republičke izborne komisije i Organizacionog odbora za provedbu referenduma nalazio se Mirko Bošković. Njegov posao, ionako zahtjevan, postao je zahtjevniji jer se suočio sa velikim poteškoćama, najviše vidljivim u političkom djelovanju SDS-a i najavljenom bojkotu. "Saozirane" općine promptno su odbile mogućnost učešća u pripremi referenduma. Na konferenciji za štampu 11. februara 1992. godine predsjednik Bošković izvijestio je da njegove službe nisu uspjele ostvariti kontakt sa 19 općinskih izbornih štabova, a da je 11 općina odbilo vršiti pripreme.⁶⁶ Ipak, desetak dana pred održavanje referenduma građana stanje u "pobunjenim" općinama je djelomično normalizirano tako da je Republička izborna komisija (RIK) formirala i imenovala općinske izborne komisije u 21 općini. Na dan referenduma samo u općinama Drvar i Bosansko Grahovo bilo je neizvjesno gdje građani mogu glasati, a naknadno je utvrđeno da glasanje u ovim općinama nije niti održano.⁶⁷

Nakon velikog odziva prvog dana (29. 2. 1992.), kada su na glasačka mjesta izašli Bošnjaci i građani lijevo pozicioniranih političkih stavova i mišljenja, drugog dana referenduma (1. 3. 1992.) masovno su izašli na glasanje i bosanskohercegovački Hrvati.⁶⁸ Time je referendum uspješno završen, a RIK je nakon obrade podataka saopćio da se od ukupnog broja birača (3.253,847) na referendum odazvalo 2.073,568, odnosno 64,31%. Pozitivan odgovor na referendumsko pitanje dalo je 99,44% (2.061,932) birača.⁶⁹

Tokom glasanja bilo je niz pokušaja sprječavanja izlaska građana na glasačka mjesta, a desio se i oružani napad na postavljenoj srpskoj barikadi kod

⁶⁵ Isto. 23.

⁶⁶ Begić K. 1997. 75.

⁶⁷ Begić K. 1997. 75; 78.

⁶⁸ Često se navodi da su građani hrvatske nacionalnosti na glasanje otišli poslije nedjeljne mise na kojoj im je poručeno da trebaju glasati za nezavisnost BiH.

⁶⁹ Begić K. 1997. 77-78.

Turbeta, gdje su poginuli Boško Zahar i Savo Potajac.⁷⁰ Ranjen je bio Semir Maglić koji se nalazio u taksi kombiju sa poginulima. Ovaj tragični događaj je još besmisleniji uzme li se u obzir da su pobunjenici sa srpske barikade ubili svoje sunarodnjake.⁷¹ Već tada je, otvoreno i javno, nezavisnost BiH po svaku cijenu željela spriječiti i JNA, koja je na različite načine nastojala djelovati na stanovništvo.⁷²

Ipak, istinske razmjere urote protiv BiH i demokratskog izjašnjavanja građana o statusu domovine postale su jasne tek nakon postavljenih srpskih barikada u Sarajevu u noći sa nedjelje na ponedjeljak (1.-2. marta 1992).⁷³ Opravdane su pogibijom svata Nikole Gardovića na Baščaršiji i proglašene spontanim, iako način na koji su izvedene govori o vrlo uvježbanjanoj akciji. Prva reakcija i saopćenje SDS-a u ponedjeljak ujutro bilo je da “se zaustave sve aktivnosti na proglašenju suverenosti i nezavisnosti BiH”.⁷⁴ Ovo je, između mnoštva zahtjeva, izrekao Rajko Dukić, predsjednik Kriznog štaba SDS-a, na proširenoj sjednici Predsjedništva BiH.⁷⁵ Barikade su sklonjene i normalizacija života je brzo uspostavljena, ali gorak okus koji je ostao iza “događanja naroda” Sarajlijama nije davao nadu za bolje nadolazeće dane. Predsjednik Izetbegović je u francuskom *Figarou* konstatirao da je SDS puno izgubio, naročito među Sarajlijama, i založio se za prijevremene izbore koji bi se održali u novembru tekuće godine.⁷⁶

Nakon uklonjenih barikada Sarajevo je trebalo nastaviti život kojim je do tada živjelo. Nije bilo lahko niti jednostavno prijeći preko činjenice da je za nekoliko sati grad prešao put iz mirnodopskog življenja u ratno životarenje. Strah i sumnja pospješivali su ratnu psihozu, nepovjerenje je postajalo preveliko. Prije nove runde pregovora o BiH, koja je najavljena u Bruxellesu za

⁷⁰ Darmanović Z. 1992. 1.

⁷¹ Pobunjenici su pucali jer, navodno, vozač Boško Zahar nije htio da zaustavi kombi-taksi. Također, tražili su da im se obrati Radovan Karadžić lično ili neko koga on ovlasti.

⁷² U Bosanskom Brodu, na primjer, na prvi dan glasanja TO je organizirao “vježbe” i tako onemogućio izlazak birača na dva glasačka mjesta.

⁷³ Knežević G. – Ćerimagić R.1992. 2.

⁷⁴ Isto.

⁷⁵ Zapisnik s 56. sjednice Predsjedništva Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, održane 2. marta 1992. godine. u: Šimić T. 2006. 95-99.

⁷⁶ E. H. “Nisu učinjene bitne koncesije”. *Oslobođenje*, 4. 3. 1992. 1.

petak i subotu (6. i 7. mart 1992.), a koji su se protegnuli i na naredne dane, i odlaska na taj put, Sarajlijama i cjelokupnoj bosanskohercegovačkoj javnosti poruku iz studija TVSA, 3. marta, uputio je Alija Izetbegović pozvavši ih na izlazak na ulice i nastavak svakodnevnih aktivnosti, čime jer nastojao relaksirati građane i vratiti im optimizam.⁷⁷ Tada su zajedničke patrola policije i JNA počele da djeluju – između ostalog bile su zadužene i za uklanjanje barikada – a Izetbegović ih je ocijenio kao “formulu koja nije najbolja, ali u ovom trenutku osigurava mir koji je sada najpreči”.⁷⁸ S četvrtka na petak nastupao je i mjesec Ramazan, mjesec posta, pa je u ime Predsjedništva BiH odaslana poruka vjernicima s nadom da će nakon njega ljudi biti duševniji i bolji.⁷⁹

Kao i na polasku iz Sarajeva, tako je i u Bruxellesu među bosanskohercegovačkim političarima bilo optimizma i nastojanja da se atmosfera u razgovorima prikaže konstruktivnom i obećavajućom.⁸⁰ SDS je ponudio mapu koja je sadržavala regionaliziranu BiH prema srpskim htijenjima. Također je značajno za ovu konferenciju da su Radovan Karadžić i Mate Boban zajednički, pred početak pregovora, nastojali nametnuti diskurs o tri konstitutivna i suverena naroda. Alija Izetbegović je naglasak stavljao na nezavisnost Bosne i Hercegovine, ali je bio razočaran jer je Evropa Bosni bila namijenila svoje “staro, iznošeno odijelo”.⁸¹ To “odijelo” bio je nacionalni, a ne multinacionalni, pristup rješavanju bosanske krize.

⁷⁷ “Prošetajte“! *Oslobođenje*, 5. 3. 1992. 1.

⁷⁸ Isto.

⁷⁹ “Mjesec nade i odricanja”. *Oslobođenje*, 5. 3. 1992. 1.

⁸⁰ Smajlović Lj. 1992. 1.

⁸¹ Isto.

IZVORI I LITERATURA

IZVORI

a.) Objavljeni izvori

- Bilić I. – Tuđman M. 2005. *Planovi, sporazum, izjave o ustavnom ustrojstvu Bosne i Hercegovine 1991-1995*. Zagreb: Udruga Svetog Jurja.
- Izetbegović A. 2004. *Tajna zvana Bosna: govori, intervjui, pisma: 1989-1993*. Sarajevo: SDA, Centar za analitiku, dokumentaciju i komuniciranje s javnošću.
- Izetbegović A. 2005. a. *Na razmeđu svjetova. Izjave, obraćanja, pisma 1990-2003*. Sarajevo: GIK Oko.
- Izetbegović A. 2005. b. *Robovi biti nećemo. Govori 1990-1995*. Sarajevo, GIK Oko
- Lucić P. (ur.) 2005. *Stenogrami o podjeli Bosne 1*. Split – Sarajevo: Kultura&Rasvjeta – Civitas.
- Nikolić K. 2011. *Bosna i Hercegovina u vreme raspada SFRJ. Tematska zbirka dokumenata*. Beograd: Fond za humanitarno pravo – Institut za savremenu istoriju.
- Šimić T. 2006. *Dokumenti Predsjedništva Bosne i Hercegovine 1991.-1994*. National Security and the Future (7/3)

b.) Štampa

- Besarović K. 1991. a. “Između Jugoslavije i proklete avlije”. *Javnost*, 19., 23.2.1991. 1.
- Besarović K. 1991. b. “Peksinlukom u Evropu”. *Javnost*, 53., 19.10.1991. 1.
- “Bosna i Hercegovina je suverena (konferencija za štampu)”. *Muslimanski glas*, 26., 18.10.1991. 3.
- Darmanović Z. 1992. “Smrt na barikadama”. *Oslobođenje*, 1.3.1992. 1.
- E. H. “Nisu učinjene bitne koncesije”. *Oslobođenje*, 4.3.1992. 1.
- Hamer V. 1992. “Za suverenu i neovisnu BiH (razgovor sa dr. Vjekoslavom Baraćem)”. *Herceg Bosna – Hrvatski političko-informativni tjednik*, 13., 22.2.1992. 6.
- “Mjesec nade i odricanja”. *Oslobođenje*, 5.3.1992. 1.
- Ivanković Ž. 1992. a. “Neki novi pogledi”. *Herceg Bosna – Hrvatski političko-informativni tjednik*, 8.2.1992. 2.
- Ivanković Ž. 1992. b. “Interes hrvatskog naroda prije svega” (intervju sa Mariofilom Ljubićem). *Herceg Bosna – Hrvatski političko-informativni tjednik*, 1.2.1992. 6-7.
- Knežević G. - Ćerimagić R. 1992. “Pucanj u narodnu volju”. *Oslobođenje*, 3.3.1992. 2.
- “Prošetajte”! *Oslobođenje*, 5.3.1992. 1.

- Siljaković V. 1991. “Ko se boji Jugoslavije”? *Javnost*, 17., 9.2.1991. 1.
- Smajlović Lj. 1992. “Razastrta bar jedna mapa”. *Oslobođenje*, 9.3.1992. 1.
- “Zašto je Deklaracija neprihvatljiva (pismo Osmana Karabegovića od 4. marta 1991)”. *Javnost*, 21., 9.3.1991. 2.

c.) Internet

- Deklaracija o državnoj suverenosti i nedjeljivosti Republike Bosne i Hercegovine. Izvor:(<http://www.magazinplus.eu/index.php/kultura/6836-deklaracija-o-drzavnoj-suverenosti-i-nedjeljivosti-republike-bosne-i-hercegovine>, (10.8.2011.)
- *Rezolucije Saveta bezbednosti UN o krizi u bivšoj Jugoslaviji (i drugi dokumenti)*. Pravni fakultet i Fakultet političkih nauka, Beograd 1994.
- <http://www.pescanik.net/content/view/2314/66/> (11.8.2011.)

d.) Intervjui

- Razgovor sa Muhamedom Čengićem, 18. juli 2011. (U arhivi autora)

LITERATURA

Članci i rasprave

- Lučić I. 2007. “Bosna i Hercegovina od prvih izbora do međunarodnog priznanja”. *Status*, 12., 188-206.
- Stokes G. 2010. “Nezavisnost i sudbina manjina 1991-1992”. u: Ingrao Charles – Emmeret A. T. (ed.): *Suočavanje sa jugoslavenskim kontroverzama*. Sarajevo: Buybook.

Knjige

- Begić K. 1997. *Bosna i Hercegovina. Od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma*. Sarajevo: Bosanska knjiga.
- Biserko S. (ur) 2004. a. *Milošević vs Jugoslavija 1*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava.
- Biserko S. (ur.) 2004. b. *Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava.
- Eriksen J. M. - Stjernfelt F. 2010. *Scenografija rata. Nova putovanja u Srbiju i Bosnu*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.

- Glenny M. 1993. *The Fall of Yugoslavia. The Third Balkan War*. London: Penguin Books.
- Ribičić C. 2000. *Geneza jedne zablude. Ustavnopravna analiza nastanka i djelovanja Hrvatske zajednice Herceg-Bosne*. Zagreb: Jesenski i Turk.

Summary

ON THE WAY TO INDEPENDENCE. THE REFERENDUM IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

The multiparty elections in Bosnia and Herzegovina in 1990, apart from the victory of national parties, also brought a new relation to the Republic. Whereas the socialist government, more or less, had a clear attitude about the integrity and sovereignty of Bosnia and Herzegovina, the issues were much more different within the SDA-HDZ-SDS coalition. A clear indicator for opposing views was the attempt to regard Bosnia and Herzegovina as equal to other Yugoslav republics, and the complete confrontation, first of all for SDA and SDS was the process of gaining independence which achieved its peak on 29th February and 1st March 1992 when the referendum for independence was held. The whole process, as well as the referendum results fatefully announced a bloody continuation of the battle for Bosnia and Herzegovina.

Key words: referendum, Bosnia and Herzegovina, Party of Democratic Action, independence, Alija Izetbegović